

Юры Грыбоўскі

Варшава

Беларускае праваслаўнае жыццё ў Генерал-губернатарстве (1940–1944)

У выніку паразы польскіх войск у верасні–кастрычніку 1939 г. значная частка даваеннай польскай дзяржавы апынулася пад нямецкай акупацыяй. Германскія ўлады ўвялі тут новы тэрытарыяльна-адміністрацыйны падзел. У кастрычніку 1939 г. было створанае Генерал-губернатарства (ГГ), у склад якога ўвайшлі наступныя дыстрыкты: Кракаўскі, Варшаўскі, Люблінскі і Радамскі, а летам 1941 г. – утвораны Галіцыйскі дыстрыкт з цэнтрам у Львове. Тэрыторыя Генерал-губернатарства была аддзелена ад III Рэйха мытнай мяжой, таксама яна мела ўласную валюту. Палітыка акупацыйных уладаў адносна насельніцтва Генерал-губернатарства вызначалася жорсткай эканамічнай эксплуатацыяй і масавым тэрорам. Вярхоўную ўладу над Генерал-губернатарствам Адольф Гітлер даручыў Гансу Франку, рэзідэнцыя якога месцілася ў Кракаве. Генерал-губернатарства займала значную частку даваеннай польскай дзяржавы. У яго межах у сярэдзіне 1941 г. пражывала звыш 16 мільёнаў чалавек. Характэрнай рысай грамадства ГГ была нацыянальная разнароднасць. Побач з прадстаўнікамі іншых нацыянальнасцей фігуравалі таксама беларусы. З нямецкіх крыніц вынікае, што ў 1942 г. на тэрыторыі Генерал-губернатарства жыло 10 тысяч беларусаў, і яны знаходзіліся на пятым месцы пасля палякаў, украінцаў, габрэяў і расіян¹.

Немцы мусілі лічыцца са стракатым нацыянальным складам акупаваных абшараў. Стаўленне акупантаў у дачыненні да розных нацыянальных груп не было аднолькавым, што адпавядала старажытнаму прынцыпу “падзяляй і ўладар”. Гэта палітыка знайшла сваё адлюстраванне ў стаўленні акупантаў да мясцовых беларусаў. Гэтаксама як і іншыя “негабрэі”, беларусы ў ГГ мелі з пункту гледжання нацысцкай расавай антрапалогіі “нацыянальную ці племянную прыналежнасць”, з гэтай прычыны ім, як грамадзянам колішняй польскай дзяржавы, прызнаваліся некаторыя правы. Пры гэтым у культурных і рэлігійных справах яны – разам з украінцамі і рускімі – атрымлівалі свабоду большую, чым палякі. Гэтым нацыянальным групам была дазволена пэўная арганізацыйна-культурная аўтаномія, якой яны былі пазбаўлены ў да-

¹ *Жыхарства ў Генэральнай Губэрніі, “Раніца” 1942, 1 лютага, с. 3.*

ваенны час. Дзеянні акупантаў былі накіраваны на распальванне ў грамадстве негатыўных настрояў праз наданне непалажана пэўных “прывілеяў” у параўнанні з польскім насельніцтвам у культурна-асветніцкай, эканамічнай і рэлігійнай сферах. Фаварызацыя адных і прыцісканне іншых павінна было паглыбляць і распальваць нацыянальныя антаганізмы, што мусіла спрычыніцца да аблягчэння акупантам больш спраўнага кіравання на падпарадкаваных тэрыторыях. Асяродкамі нацыянальна-культурнай актыўнасці былі камітэты самадапамогі, якія дзейнічалі пад пільным наглядом акупацыйных улад. Новую палітычную кан’юнктуру не маглі не выкарыстаць мясцовыя беларускія нацыянальныя дзеячы. Супрацоўніцтва беларускіх дзеячаў з акупантам падчас Другой сусветнай вайны ацэньваецца даследчыкамі па-рознаму. Належыць разглядаць гэту з’яву ў кантэксце тагачасных палітычных і міжнародных рэаліяў. Важным імпульсам для супрацоўніцтва беларускіх дзеячаў з акупантам было памкненне да нацыянальнай эмансipaцыі ў акупаванай Польшчы, што мусіла пракласці дарогу да незалежнасці. Новая рэчаіснасць, якая запанавала ў краіне пасля верасня 1939 г., з пункту гледжання беларускіх дзеячаў давала ім шанец на паляпшэнне ўласнага становішча. Парадаксальна, што жыццё агульнай масы беларускага жыхарства стала змаганнем за выжыванне, але затое яны маглі карыстацца адноснай культурна-асветніцкай і рэлігійнай свабодай. Нельга не адзначыць, што ўвогуле беларускі рух пад нямецкай акупацыяй апынуўся ў лепшай сітуацыі, чым гэта было да 1939 г. Такім чынам, супрацоўніцтва беларускіх дзеячаў з акупантамі было, з аднаго боку, наступствам нацыянальнай палітыкі ўладаў міжваеннай Польшчы, з другога – вынікам палітыкі III Рэйха на захопленых усходніх абшарах.

З дазволу акупацыйных улад у чэрвені 1940 г. быў зарэгістраваны Беларускі камітэт у ГГ (старшыня лекар Мікалай Шчорс). Сядзіба гэтай арганізацыі месцілася ў Варшаве (вул. Ксёнджэнца, д. 4, кв. 7), а ў іншых мясцовасцях (Бела-Падляска і Кракаў) былі створаны філіі. У сакавіку 1942 г. да арганізацыі належала ўжо каля 6 тысяч чалавек, большасць якіх пражывала ў Варшаве. У арганізацыю запісваліся не толькі беларусы, але таксама прадстаўнікі іншых нацыянальнасцяў (перадусім палякі), якія па кан’юнктурных прычынах дэкларавалі беларускую нацыянальнасць. Паўнамоцтвы Беларускага камітэта былі моцна абмежаваныя, статут жа ягоны ствараўся пад дыктоўку Галоўнага аддзела ўнутраных спраў ГГ. Арганізацыя мусіла займацца забеспячэннем насельніцтва харчаваннем, адукацыяй, а таксама дапамогай уцекачам, эвакуяванаму насельніцтву (асабліва з тэрыторыі Заходняй Беларусі, далучанай у кастрычніку 1939 г. да Савецкага Саюза) і членам сем’яў ваеннапалонных. Акрамя таго, Беларускі камітэт праводзіў актыўную культурна-асветніцкую працу, сярод іншага арганізуючы г. зв. суботнія вечарыны для сяброў арганізацыі, на якіх чыталіся рэфераты на гістарычныя і культуралагічныя тэмы, а таксама прысвечаныя актуальнаму

становішчу Беларусі. Дзейнасць Беларускага камітэта ў ГГ ужо была прадметам нашых ранейшых даследаванняў¹.

У дадзенай публікацыі засяродзімся на беларускай дзейнасці ў галіне арганізацыі царкоўнага жыцця. Паводле веравызнання значную частку беларусаў у ГГ складалі праваслаўныя. Неўзабаве менавіта Праваслаўная царква стане адным з галоўных аб'ектаў дзейнасці мясцовага беларускага актыву ў Генерал-губернатарстве. Практычна з першых дзён існавання Беларускага камітэта яго кіраўніцтва рупілася пра тое, каб забяспечыць вернікам належную духоўную апеку. У сувязі з гэтым вярта больш уважліва прааналізаваць становішча Праваслаўнай царквы ў ГГ. Колькасць праваслаўных вернікаў на тэрыторыі Генерал-губернатарства складала каля 300 тысяч чалавек. У даваенны перыяд Праваслаўная царква ў Польшчы карысталася аўтакефальным (незалежным) статусам. Аднак пасля вераснёўскіх падзеяў 1939 г. яна падзяліла лёс дзяржавы. Структуры Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы (ПАПЦ) былі ліквідаваныя ў выніку дзеянняў акупантаў. Немцы не лічыліся з незалежным статусам Праваслаўнай царквы ў Польшчы і прыступілі да стварэння новай царкоўнай арганізацыі, якая больш адпавядала іх палітычным мэтам. У лістападзе 1939 г. кіраўнік ПАПЦ мітрапаліт Дзіянісій (Валядзінскі) быў адхілены акупантамі ад кіравання царкоўнымі справамі і накіраваны пад нагляд гестапа ў Атвоцк. Часовае кіраванне Праваслаўнай царквой у ГГ было даручана берлінскаму мітрапаліту Серафіну, які быў іерархам Рускай праваслаўнай царквы за мяжой. Сярод вышэйшых чыноўнікаў III Рэйха выявіліся рознагалоссі адносна стаўлення да арганізацыі праваслаўя на разглядаанай тэрыторыі. Міністэрства па справах рэлігійных вызнанняў выказвалася за далучэнне Праваслаўнай царквы ў Генерал-губернатарстве да Берлінскай епархіі Рускай праваслаўнай царквы за мяжой. Адрозную пазіцыю займалі іншыя дзяржаўныя ўстановы (МЗС) і дзеячы НСДАП. У спрэчцы таксама прынялі ўдзел функцыянеры СД, ды Г. Франк, кіраўнік Генерал-губернатарства. Урэшце пераважыў погляд, што трэба захаваць статус Праваслаўнай царквы ў Генерал-губернатарстве незалежны ад царкоўнага цэнтра ў Берліне, як варыянт, найбольш адпаведны інтарэсам III Рэйха на Усходзе. У 1940 г. была створаная Аўтакефальная праваслаўная царква ў Генерал-губернатарстве (АПЦ Генерал-губернатарства), на чале якой стаў мітрапаліт Дыянісій, які мусіў падпісаць дэкларацыю аб лаяльнасці да акупантаў². У склад Аўтакефальнай праваслаўнай царквы ў Генерал-губернатарстве ў 1940 г. уваходзілі наступныя епархіі: Варшаўска-Радамская, Кракаўска-Лемкаўская (з 1941 г. Кракаўска-Лемкаўска-Львоўская) і Холмска-Падляшская архіяпархія³.

¹ Гл.: Ю. Грыбоўскі, *Беларускі камітэт у Генерал-губернатарстве (1940–1945 гг.)*, „Arche” 2017, nr 5, s. 17–46.

² М. Шкаровскі, *Крест и свастика: Нацистская Германия и Православная Церковь*, Москва 2007, с. 84–85.

³ K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970*, Kraków 1996, s. 58–59; A. Mirowski, *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006, s. 636–637.

Праваслаўная царква ў Генерал-губернатарстве была нацыянальна разнастайным (украінцы, расіяне, беларусы і іншыя) асяродкам. Паасобныя нацыянальныя групы намагаліся выкарыстаць яе для ўласных мэтаў, у той час як палітыка III Рэйха адносна праваслаўя грунтавалася на прынцыпе “падзяляй і ўладар”. Рабіліся намаганні, скіраваныя на раздрабленне царкоўнай арганізацыі паводле нацыянальнай прыкметы, што мусіла прадухіліць узнікненне патэнцыяльнай апазіцыі. Вынікі такой палітыкі яскрава бачны ў акупаванай Варшаве, дзе пры мітрапалітарным саборы былі створаны адразу дзве парафіі – украінская і руская. Акрамя саступак на карысць украінцаў і рускіх (найбольш шматлікіх нацыянальных груп сярод праваслаўных у ГГ) акупанты дазволілі таксама беларусам стварыць унутры АПЦ Генерал-губернатарства ўласныя царкоўныя структуры, ды праводзіць дзейнасць, якая мела на мэце беларусізацыю царкоўнага жыцця там, дзе былі вернікі беларускай нацыянальнасці. Мітрапаліт Дыянісій апынуўся ў вельмі цяжкай сітуацыі, калі, з аднаго боку, ён імкнуўся да захавання адзінства Царквы як інстытута, з другога ж мусіў дбаць пра добрыя ўзаемаадносіны з акупантамі і ісці насустрач пажаданням нацыянальных дзеячаў, што з імі супрацоўнічалі. Восенню 1940 г. пры Беларускім камітэце ў Варшаве была створаная Беларуская царкоўная камісія [старшыня Аляксандр Шыла (з кастрычніка 1943 г. Антон Краскоўскі), сакратар Б. Сыраб], якая занялася справай уніфікацыі беларускамоўных літургічных тэкстаў. У верасні 1940 г. дэлегацыя БК на чале з М. Шчорсам накіравала мемарандум да мітрапаліта Дыянісія, у якім пастулявала патрэбу стварэння ў Варшаве беларускага праваслаўнага прыходу. У адказ на зварот беларускіх дзеячаў кіраўнік АПЦ Генерал-губернатарства выказаў згоду на заснаванне беларускага прыходу Увядзення Багародзіцы ў храм, што ўзнік на Саскай Кэмпе (вул. Парыжская, д. 27)¹. Першапачаткова беларускі прыход фармальна быў філіяй мітрапалітарнага сабору Раўнаапостальнай Марыі Магдалены, але пазней ён функцыянаваў самастойна. Першым святаром гэтага прыходу стаў айцец архімандрыт Філафей (Уладзімір Нарко), выпускнік факультэта праваслаўнага багаслоўя Варшаўскага ўніверсітэта. Гэты святар увайшоў таксама ў склад Варшаўскай духоўнай кансісторыі². Вядомае таксама прозвішча царкоўнага старасты, якім быў А. Краскоўскі³. Стаўленне ачольніка Праваслаўнай царквы ў ГГ мітрапаліта Дыянісія да беларускіх пачынанняў было вельмі прыхільным. Неаднаразова іерарх наведваў беларускую парафію і адпраўляў набажэнствы. Першая такая багаслужба адбылася ў 1940 г. на прыстольнае свята парафіі (4 снежня), пасля якой адбыўся ўрачысты банкет з удзелам праваслаўных святароў і вернікаў – сяброў камітэта. Акрамя таго,

¹ *На шляху да сваёй царквы*, „Раніца” 1942, 13 красавіка, с. 3.

² *Першы беларускі архірэй*, „Раніца” 1942, 10 студзеня, с. 2.

³ *На шляху да сваёй царквы*, „Раніца” 1942, 13 красавіка, с. 3.

у фэсце ўдзельнічаў як прадстаўнік беларускага каталіцкага духавенства кс. Вінцэнт Гадлеўскі. Святар ад імя беларусаў-каталікоў падзякаваў мітрапаліту Дыянісію за наведанне беларускай царкоўнай урачыстасці і разуменне патрэбаў беларускіх вернікаў. Прынамсі, ён падкрэсліў, што праваслаўныя беларусы Варшавы знаходзяцца ў значна лепшай сітуацыі, чым іх браты каталіцкага веравызнання, паколькі апошнія “сніць аб тым не могуць, каб да іх прыехаў польскі біскуп, адправіў ім імшу і быў разам з імі”¹. Можна меркаваць, што ўлады, дапамагаючы беларусам, імкнуўся захаваць пэўную супрацьвагу ў дачыненнях да ўкраінскіх дзеячаў, якія пры падтрымцы нямецкіх улад дамагаліся ад іерарха фарсавання ўкраінізацыі царкоўнага жыцця. Узгаданы час на тэрыторыі ГГ знаходзіўся яшчэ адзін духоўнік-беларус – архімандрыт Афанасій (Мартас). Аднак святар не браў непасрэднага ўдзелу ў жыцці праваслаўных беларусаў, бо яшчэ ў лютым 1940 г. ён быў накіраваны царкоўнымі ўладамі ў Туркавіцы (на Холмшчыне), дзе працаваў пры аднаўленні жаночага манастыра².

Беларуская дзейнасць унутры Праваслаўнай царквы ў Генерал-губернатарстве праходзіла ў цяні ўкраінізацыі гэтага веравызнання. Уплыў беларусаў на Праваслаўную царкву ў Генерал-губернатарстве быў мізэрны ў параўнанні з тым, які аказвалі мясцовыя ўкраінскія дзеячы. Украінскі цэнтральны камітэт у Генерал-губернатарстве праводзіў дзейнасць, якая мела на мэце ўкраінізацыю царкоўнага жыцця. Акупантам было вельмі важна здабыць прыхільнасць украінскага насельніцтва, якое складала найбольш шматлікую нацыянальную групу сярод вызнаўцаў праваслаўя на тэрыторыі Генерал-губернатарства. У руках прыхільнікаў украінізацыі апынулася большасць найважнейшых царкоўных структур, уключна з адукацыйнымі. Дзеля патрэбаў АПЦ Генерал-губернатарства былі высвячаныя два новыя епіскапы-ўкраінцы: архіепіскап Іларыён (Агіенка) і архіепіскап Паладый (Выдубіда-Рудэнка). Новыя епіскапы, якія разам з мітрапалітам Дыянісіем стварылі Сінод епіскапаў, былі праваднікамі ўкраінізацыі царкоўнага жыцця і актыўна падтрымлівалі дзеянні ўкраінскіх асяродкаў. Асабліва ўкраінская дзейнасць была бачная на тэрыторыі Холмска-Падляшскай епархіі, кіраўніком якой стаў вышэйзгаданы архіепіскап Іларыён. Да таго ж і Варшаўская духоўная кансісторыя была запоўненая асобамі ўкраінскай нацыянальнасці. Пасяджэнні гэтага органа вяліся на ўкраінскай мове. Абмяркоўвалася нават магчымасць абвяшчэння Украінскай аўтакефальнай царквы ў ГГ³.

¹ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 5875, оп. 1, д. 11, л. 248.

² Архіепіскап Апанас (А. Мартас), *На ніве Хрыстовай: У пяцідзiesiąтыя ўгодкі сьвятарства 1928–1978: Успаміны*, Нью Ёрк – Менск – Варшава 2005, с. 8.

³ М. Шкаровский, *Крест и свастика...*, с. 95–113; J. Sziling, *Kościół chrześcijański w polityce niemieckich władz okupacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945)*, Toruń 1988, s. 86; S. Duda, *Metropolita Dionizy (Waledyński) 1876–1960*, Warszawa 2010, s. 85.

Беларуская дзейнасць часам выклікала супраціў украінскага актыву, які трактаваў АПЦ Генерал-губернатарства як нацыянальна ўкраінскую структуру. Некаторыя пачынанні беларусаў байкатаваліся. Сінод АПЦ Генерал-губернатарства, у якім украінцы складалі большасць, некалькі разоў адмаўляўся высвяціць епіскапа-беларуса. Ішла гаворка пра святара прыходу св. Іаана Клімака на варшаўскай Волі архімандрыта Феафана (Пратасевіча), які, нягледзячы на адсутнасць прэтэнзій да ягонай асобы з боку акупацыйных уладаў, не быў высвечаны на епіскапа-вікарыя Варшаўска-Радамскай епархіі. Галоўнай прычынай адсутнасці згоды на хіратанію быў той факт, што гэты святар быў неўкраінскага паходжання¹. Да пэўнага напружання дайшла таксама справа падчас арганізацыі царкоўных структур на паўднёвым Падляшшы. Кіраўніцтва камітэта і Беларускай царкоўнай камісіі зрабілі спробу арганізацыі беларускіх прыходаў у Белападляшскім павеце². З дазволу немцаў у 1940 г. актыў Беларускага камітэта ў ГГ распачаў спробы беларусізацыі мясцовага царкоўнага жыцця. З гэтай мэтай у Белападляшскім павеце былі створаны “хатнія цэрквы”: у Белай Падлясцы і Бубенях. Некаторыя мясцовыя святары (Мікалай Зімавец, Пётр Кунях) падтрымалі беларускую ініцыятыву³. У верасні 1940 г. беларуская дэлегацыя на чале з М. Шчорсам зрабіла візіт да мітрапаліта Дыянісія з мэтай атрымання згоды на стварэнне на Падляшшы беларускай епархіі і прызначэння біскупа-беларуса. 29 кастрычніка 1940 г. адбыўся сход філіі БК у Белай Падлясцы, на якім было прынятае рашэнне стварыць на тэрыторыі гэтага павета новы цэнтр царкоўнага жыцця. У сходзе прынялі ўдзел і прадстаўнікі праваслаўнага духавенства. Удзельнікі яго наважыліся аб’ехаць вёскі і сабраць подпісы ў падтрымку гэтай ідэі, а затым склікаць на 22 лістапада 1940 г. “кангрэс усіх падляшан”. Гэтыя дзеянні сустрэлі супраціў царкоўнай іерархіі, якая прызнала іх супярэчнымі кананічнаму праву. 27 кастрычніка 1940 г. архіепіскап Іларыён пры пасярэдніцтве кансісторыі паінфармаваў кіраўніцтва БК, што ён заўсёды будзе прыхільна ставіцца да ўсіх патрэб беларусаў пры ўмове, што яны будуць яму прадстаўляцца кананічным чынам. Філія БК у Белай Падлясцы прааналізавала пытанне і 10 снежня 1940 г. звярнулася ў Варшаву з просьбай аб стварэнні хатняй царквы ў Белай Падлясцы. У сувязі з гэтым у лютым 1941 г. царкоўны суд Холмска-Падляшскай епархіі падаў скаргу ўладам Генерал-губернатарства на беларускіх дзеячаў, абвінавачваючы іх у дзеяннях, супярэчных кананічнаму праву. У гэтым лісце мы сярод іншага чытаем: “Цэнтр улады Холмшчыны і Падляшша даведваецца пра гэта [пра дзеянні беларусаў. – Ю. Г.] выпадкова і акружным шляхам. Да канца кастрычніка 1940 г. на тэрыторыі Падляшша не было нічога чутно пра беларусаў і іх

¹ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny...*, s. 637.

² *На шляху да сваёй царквы...*, с. 3.

³ ГАРФ, ф. 5875, оп. 1, д. 11, л. 249 об.

просьбы рэлігійна-царкоўнага характару. Яго Прэасвяшчэнства мітрапаліт Дыянісій у сваёй афіцыйнай заяве ад 23 верасня 1940 г. у Генерал-губернатарства не згадаў пра беларусаў ніводным словам, а Холмска-Падляшскую епархію назваў чыста ўкраінскай. Як толькі прызначаны архіепіскап Холмшчыны і Падляшша Іларыён атрымаў хіратонію на епіскапа (20 кастрычніка 1940 г.), беларусы раптам пачалі актыўна ўдзельнічаць у рэлігійна-царкоўным жыцці. Аднак цяпер яны, на жаль, сышлі з кананічнага шляху, на якім знаходзіліся пад канец верасня 1940 г., калі звярнуліся да мітрапаліта Дыянісія са сваімі патрабаваннямі. Цяпер яны не накіравалі сваіх пажаданняў да архіепіскапа, што кіруе Холмска-Падляшскай епархіяй і адказвае за яе рэлігійна-царкоўнае жыццё, а самавольна пачалі дзейнічаць на рэлігійна-царкоўным абшары Падляшша. Удзельнікі сходу не паведамілі пра свае намеры і планы Яго Прэасвяшчэнства Іларыёну, архіепіскапу Холмшчыны і Падляшша. Яны не толькі свядома праігнаравалі епіскапа сваёй епархіі, але і выступілі супраць яго, калі вырашылі сабраць подпісы сярод праваслаўнага насельніцтва Белападляшскага абшару, каб на іх падставе запатрабаваць ад генерал-губернатара і мітрапаліта (епіскапа гэтай епархіі не згадана ніводным словам) стварэння новага цэнтра царкоўнага жыцця на тэрыторыі Белай Падляскі. Такім чынам, яны адкрыта дзейнічалі насуперак правілам (канону) Праваслаўнай царквы. <...> У той час як прадстаўнікі Беларускага саюза самапомачы збіралі подпісы і запрашалі людзей на кангрэс на 22 лістапада 1940 г., пашырыліся непраўдзівыя і падступныя весткі, прыдуманая дзеля дыскрэдытацыі ў вачах вернікаў іх душпастыра, правялебнага архіепіскапа Іларыёна, як недастаткова праваслаўнага. Яны імкнуліся зручным дэмагагічным спосабам навязаць людзям погляд, што змена накінутага расіянамі вымаўлення царкоўнаславянскіх тэкстаў на ўласнае ўкраінскае з'яўляецца першым крокам да Уніі. Натуральна, што правялебны архіепіскап Іларыён усім членам кліру забараніў удзельнічаць у такім чынам рыхтаваным кангрэсе. Нягледзячы на гэта, некаторыя святары прымалі ўдзел у пасяджэннях гэтага некананічнага кангрэса. <...> Падсумоўваючы ўсё згаданае вышэй пра беларускія дзеянні на Падляшшы, нельга іх кваліфікаваць іначай, як толькі бунт супраць уласнага душпастыра, што асуджаецца Божымі і людскімі законамі. Нягледзячы на ўсё, правялебны архіепіскап Холмскі і Падляшскі ў дачыненні да сваіх непаслухмяных царкоўных дзяцей выступіў з сапраўды хрысціянскай і бацькоўскай любоўю. Ніводнага са святароў, якія былі ўблытаныя ў гэтыя некананічныя несумленныя дзеянні, ён не пазбавіў прыходу і прабачыў усім, хто, усвядоміўшы няправільнасць сваіх паводзін, выказалі шкадаванне”¹.

¹ Archiwum Akt Nowych (AAN), sygn. 205/3, k. 328–332 (ліст царкоўнага суда Холмска-Падляшскай епархіі пад назвай “Дзеянні беларусаў на Падляшшы – некананічныя дзеянні, якія сеюць хаос і дэзарганізацыю”, 21 лютага 1941 г.).

Епіскап Іларыён лічыў, што праваслаўныя святары, якія ўключыліся ў “беларускую кампанію”, кіраваліся не нацыянальнымі меркаваннямі, а на самай справе, прыкідваючыся беларусамі, шукалі магчымасці для правядзення русафільскай і камуністычнай справы¹. Больш за тое, уладыка пачаў пагражаць кананічным судом архімандрыту Філефею (Нарко), які апекаваўся беларускай праваслаўнай грамадой у Генерал-губернатарстве. Менавіта гэтага духоўніка епіскап Іларыён вінаваціў у падрыўной дзейнасці. Уладыка выклікаў таксама на допыт двух святароў з Белападляшкага павета, якія па даручэнні беларускага актыву займаліся зборам подпісаў на карысць беларускіх набажэнстваў. Пад ціскам іерарха святары адцураліся сваёй беларускасці і спынілі супрацоўніцтва з беларускімі дзеячамі. У прыватнай гутарцы з іншымі святарамі ўкраінскі біскуп адзначыў, што ён будзе бязлітасна змагацца з усімі, хто “будзе мяшацца ў справы ягонай епархіі”². Пасля ўважлівага аналізу зместу згаданага дакумента можна зрабіць выснову, што сапраўдныя прычыны канфлікту крыліся ў спрэчцы адносна нацыянальнай прыналежнасці рэгіёна, пра што ўжо была гаворка раней. Беларускія дзеячы трактавалі ўлады Холмска-Падляшскай епархіі ў асобе архіепіскапа Іларыёна як правадніка ўкраінскіх нацыянальных інтарэсаў у змаганні за душы праваслаўнага насельніцтва на Падляшшы. У сувязі з гэтым яны пачалі самастойныя дзеянні, скіраваныя на адасабленне праваслаўных прыходаў на тэрыторыі Белападляшкага павета, што ў выніку мусіла прывесці да іх беларусізацыі. Аналізаваны канфлікт быў таксама прыкладам нацыянальных супярэчнасцяў у межах адной царквы на нацыянальна неаднародным абшары. Украінскія дзеячы разглядалі Праваслаўную царкву ў ГГ як частку ўкраінскага праваслаўя, таму праявы ў яе ўлонні беларусізацыі лічыліся непажаданымі.

Улады Генерал-губернатарства назіралі за беларуска-ўкраінскімі справамі на Падляшшы. У прынцыпе яны не адмаўлялі права беларусаў на ўласныя царкоўныя структуры, але захоўвалі ў дачыненні да іх далёкую дыстанцыю і чакалі ўзгаднення сваіх дзеянняў з царкоўнымі ўладамі³. Супраціў украінскага іерарха і адсутнасць трывалай сацыяльнай базы сярод мясцовага сялянства зрабілі немагчымым стварэнне беларускіх царкоўных структур на Паўднёвым Падляшшы. У выніку актыўная беларуская дзейнасць ва ўлонні царквы ў пазнейшы час абмяжоўвалася да Варшавы. Яе ўдзельнікі былі вымушаны адмовіцца да “экспансіі” ў дачыненні да мясцовага праваслаўнага насельніцтва на карысць забеспячэння духоўных патрэб праваслаўнай беларускай супольнасці ў сталіцы. У адрозненне ад непараўнальна большай украін-

¹ ААН, sygn. 205/3, к. 316–317 (нататка пад назвай “Беларускае пытанне”, 5 лютага 1941 г.).

² ГАРФ, ф. 5875, оп. 1, д. 11, л. 248–249.

³ ААН, sygn. 205/3, к. 316–317 (нататка пад назвай “Беларускае пытанне”, 5 лютага 1941 г.).

скай актыўнасці, праявы беларускай дзейнасці ўнутры Праваслаўнай царквы ў ГГ не звярталі на сябе ўвагі польскага эміграцыйнага ўраду, які ўважліва сачыў за падзеямі, што адбываліся ў жыцці польскіх грамадзян праваслаўнага веравызнання ў акупаванай Польшчы¹.

Нягледзячы на вышэйзгаданыя непаразуменні, пасля заняцця Беларусі вермахтам у 1941 г. беларуская дзейнасць ва ўлонні Праваслаўнай царквы ў Генерал-губернатарстве ажывілася. Мясцовыя беларускія дзеячы зрабілі спробы пашырэння юрысдыкцыі мітрапаліта Дыянісія на тэрыторыі, што належалі перад 1939 г. да ПАПЦ. Мэты самога ўладыкі і беларускіх дзеячаў у вялікай ступені супадалі. Іерарх імкнуўся да пашырэння сваёй кананічнай улады на Украіну і Беларусь, у той час як беларусы звязвалі з ім надзею на стварэнне Беларускай праваслаўнай царквы, незалежнай ад Масквы. Беларускія дзеячы надавалі вялікую ўвагу супрацоўніцтву з мітрапалітам Дыянісіем у справе аднаўлення зруйнаванага савецкімі ўладамі рэлігійнага жыцця ў Беларусі, а таксама правядзення беларусізацыі рэлігійнага жыцця на захопленых немцамі беларускіх тэрыторыях. Больш за тое, у Беларусі не хапала іерархаў, здольных да рэалізацыі згаданых мэтаў. Імкненні беларускіх дзеячаў і ўладыкі супадалі: першыя – намагаліся стварыць на бацькаўшчыне Беларускаю праваслаўную царкву, незалежную ад Масквы, а другі – падпарадкаваць сваёй юрысдыкцыі праваслаўе на акупаваных немцамі ўсходніх абшарах. У сувязі з гэтым мітрапаліт Дыянісій аддэлегаван у Менск архімандрыта Уладзіміра Фінькоўскага. Прыкладаліся таксама намаганні па высвячэнні епіскапаў-беларусаў дзеля патрэб Беларускай праваслаўнай царквы. Праўда, жаданні мітрапаліта Дыянісія ніколі не былі задаволены нямецкімі ўладамі, якія забаранілі ўладыку ўмешвацца ў царкоўныя справы па-за межамі ГГ².

9 верасня 1941 г. пад кіраўніцтвам ачольніка АПЦ Генерал-губернатарства ў Варшаве была ўтвораная Беларуская царкоўная рада (БЦР), якая мусіла выпрацаваць прынцыпы набыцця Праваслаўнай царквой у Беларусі самастойнасці. Пасаду намесніка кіраўніка Рады заняў айцец архімандрыт Філафей (Нарко). У склад гэтага органа ўвайшлі таксама Антон Краскоўскі і Барыс Стрэльчык. Меркавалася, што гэты орган будзе прызнаны акупантамі ў якасці дарадчага ў праваслаўных справах у Беларусі. БЦР накіравала мемарандум акупацыйным уладам, у якім прапаноўвалася падпарадкаванне беларускіх праваслаўных прыходаў мітрапаліту Дыянісію. Таксама пастулявалася неабходнасць высвячэння трох епіскапаў-беларусаў: Феафана (Пратасевіча), Філафея (Нарко) і Афанасія (Мартаса)³. У лістападзе 1941 г. архімандрыт Філафей выехаў у Беларусь, дзе быў высвечаны на епіскапа. Прапанову БЦР пры-

¹ Stan i zagadnienia główne Kościoła prawosławnego w Polsce, Londyn 1943, s. 4–6.

² Блажэннейшы мітрапаліт Дзяніс на асноведазі Беларускае Царкоўнае Справы, “Раніца” 1942, 25 сьнежня, № 47–48, с. 7–8; Л. Рэйн, Праваслаўная царква ў Беларусі за нямецкай акупацыяй (1941–1944), “Архэ” 2008, № 5, с. 279.

³ A. Mirowski, Kościół prawosławny..., s. 644.

няў таксама архімандрыт Афанасій, які пакінуў манастыр у Туркавіцах і на пачатку 1942 г. накіраваўся ў Менск, дзе ў сакавіку гэтага ж года быў таксама высвечаны на епіскапа¹. У знак прызнання заслуг гэтага святара варшаўскія праваслаўныя беларусы падаравалі высвечаным іерархам каштоўныя панагіі. Абодва ўладыкі ўключыліся ў аднаўленне праваслаўнага жыцця на занятых немцамі тэрыторыях Беларусі. Трэба сказаць, што беларускія праваслаўныя дзеячы ў Варшаве спрычыніліся да аднаўлення праваслаўнага жыцця ў Беларусі². Тым часам зробленыя мітрапалітам Дыянісіем спробы ўзяць пад сваю юрысдыкцыю Праваслаўную царкву ў акупаванай Беларусі скончыліся беспаспяхова. Акупацыйныя ўлады цвёрда забаранілі ўладыку ўмешвацца ў справы праваслаўя на ўсходзе³.

Пасля выезду ў Беларусь айца Філафея новым святаром беларускага прыходу ў Варшаве быў прызначаны айцец Пётр Дубовік. Аднак гэты святар не прыступіў да выканання сваіх абавязкаў, бо знаходзіўся ў Германіі. У сувязі з гэтым набажэнствы для беларусаў часова праводзілі айцец Іван Каваленка (святар рускага прыходу), айцец Афанасій Семянюк (вікары прыходу Страсцей Гасподніх і аканом мітрапалітарнага дома) і айцец Юрый Латоцкі⁴. Толькі ў сакавіку 1942 г. па прапанове кіраўніцтва БК мітрапаліт Дыянісій прызначыў новым пробашчам айца Фёдара Барэцкага. Гэты святар быў украінцам і паходзіў з Бродскага павета Тарнопальскага ваяводства⁵. Духоўнік адпраўляў набажэнствы з дапамогай дзяка Ананія Герасімчука і псаломшчыка Мікалая Ждановіча. На прыходскае свята (4 снежня) набажэнствы штогод праводзіў мітрапаліт Дыянісій⁶. Пра далучэнне да беларускага руху абвясцілі таксама айцец Пятро Сарока і айцец Мікалай Рудакоўскі, якія час ад часу бралі ўдзел у набажэнствах у беларускім прыходзе ў Варшаве. Беларусы ў Варшаве прымалі таксама ўдзел у праваслаўным жыцці ў акупаванай Беларусі. У студзені і лютым 1942 г. адбываўся візіт у Менск беларускай праваслаўнай камісіі Беларускага камітэта. У складзе гэтай дэлегацыі ў Менск прыбыў архімандрыт Афанасій (Мартас), будучы епіскап. Вясной 1942 г. Варшаву наведалі епіскап Філафей (Нарко), Афанасій (Мартас) і епіскап Венядзікт (Сеўба), якія былі ўрачыста прывітаныя кіраўнікамі камітэта. Два першыя іерархі прынялі ўдзел у адзначэнні свята абвяшчэння незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі. З нагоды гэтага свята 25 сакавіка 1942 г. мітрапаліт Дыянісій уганараваў іконамі і ўхваленнямі кіраўніка БК

¹ Архіепіскап Апанас (А. Мартас), *На ніве Хрыстовай...*, с. 70–71.

² *Зь беларускага царкоўнага жыцця ў Варшаве*, „Раніца” 1942, 1 лютага, с. 3.

³ A. Miropowicz, *Kościół prawosławny...*, s. 650.

⁴ *Зь беларускага царкоўнага жыцця ў Варшаве*, „Раніца” 1942, 1 лютага, с. 3.

⁵ G. Sosna, A. Gros-Sosna, *Hierarchia i kler Kościoła prawosławnego w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej w XIX–XXI wieku*, Ryboły 2012, s. 130.

⁶ *Блажэннейшы мітрапаліт...*, s. 7–8; K. Urban, *Ksiądz Atanazy Semeniuk 1904–1996 (życie długie, trudne i ciekawe...)*, Warszawa 2007, s. 100.

М. Шчорса, яго намесніка М. Ждановіча і А. Шылу, старшыню царкоўнай камісіі. Вясной 1942 г. кіраўнік АПЦ Генерал-губернатарства выдаў распараджэнне, згодна з якім рэлігійныя патрэбы (хрышчэнні, шлюбы, пахаванні і г. д.) праваслаўныя беларусы, якія жылі ў Генерал-губернатарстве, маглі задавальняць выключна ў беларускім прыходзе, а не ў прыходах, што належалі іншым нацыянальнасцям. Беларуская царкоўная камісія пры Беларускім камітэце праводзіла ўлік сяброў арганізацыі праваслаўнага веравызнання. Было створанае таксама прыходскае бюро, якое займалася кантактамі з вернікамі. Наведнікі прымаліся штодзень у сінадальнай канцылярыі (вул. Зыгмунтоўская, д. 13)¹.

Восенню 1942 г. у Варшаве з ініцыятывы сяброў камітэта было створанае праваслаўнае брацтва. 19 верасня 1942 г. адбылося першае пасяджэнне ўправы Беларускага царкоўнага брацтва св. Юр'я, падчас якога былі абраныя сябры ўправы ў наступным складзе: айцец Ф. Барэцкі (старшыня), А. Краскоўскі (віцэ-старшыня), М. Ждановіч (сакратар), Башчанін (намеснік сакратара), А. Шыла (скарбнік). Згодна з традыцыяй Праваслаўнай царквы, апеку над брацтвам узяў на сябе мітраполіт Дыянісій. Брацтва паставіла сабе за мэту: 1) развіццё і ажыўленне духоўнай асветы і рэлігійна-маральнага жыцця сярод праваслаўнага насельніцтва; 2) дзейнасць супраць сектантаў і іншых веравызнанняў, якія пасягаюць на Праваслаўную царкву; 3) спраўленне ўчынкаў хрысціянскай міласэрнасці і г. д.² Гэтая арганізацыя ўзялася за справу беларусізацыі Праваслаўнай царквы, а таксама за паглыбленне нацыянальнай і рэлігійнай тоеснасці праваслаўных беларусаў. Прыярытэтным у дзейнасці было прызнана выданне праваслаўнай літаратуры, перш за ўсё жыццяў беларускіх святых, гістарычных нарысаў славуных манастыроў, а таксама чудатворных абразоў³.

Брацтва выкарыстоўвала сінадальную друкарню Варшаўскай праваслаўнай мітраполіі. Трэба прызнаць, што выдавецкая дзейнасць брацтва прынесла бачны эффект. У 1942 і 1943 гг. былі выдадзеныя пабеларуску *Беларускі праваслаўны малітвеннік*, *Праваслаўны месяцаслоў на 1942 г.* і *Беларускі праваслаўны патэрык*. Гэтыя выданні былі першымі ў гісторыі Праваслаўнай царквы такімі аб'ёмнымі малітоўнікамі на беларускай мове і ўтрымлівалі ўсе асноўныя малітвы, неабходныя для штодзённага карыстання вернікамі (тэкст складаўся сярод іншага з сімвала веры, падзячных, ранішніх і вячэрніх малітваў). Асабліва заслугоўвае ўвагі *Беларускі праваслаўны малітвеннік*, які ўтрымліваў наступныя малітвы: малітва пачатковая, малітва Святому Духу, Анельская песня, Праслаўленне Бога, Малітва да Найсвяцейшай Тройцы, Малітва Гасподня, Анельскае прывітанне Божай Мацеры, Малітва за бацькаўшчыну, Вызнанне Праваслаўнае Веры, Дзесяць заповітаў

¹ *З Беларускага Царкоўнага Жыцця. Карэспандэнцыя з Варшавы, „Раніца” 1942, 29 сакавіка – 5 красавіка, № 11–12, с. 5.*

² *Нармальны статут царкоўных брацтваў*, Варшава 1942.

³ *Беларуская хроніка: Варшава, „Раніца” 1942, 4 кастрычніка, № 37, с. 3.*

Божых, Ранішня малітва Св. Макара Вялікага, Вячэрняя малітва, Малітва да Анёла Храніцеля, Малітва за жывых, Малітва за памерлых, Пахвала Божай Мацеры, Малітва да Святога Крыжа, Канчатковая малітва, Малітва перад ежай, Малітва пасля ежы, Малітва перад вучэннем, Малітва пасля вучэння, Малітва да Святога Апекуна, Малітва да Багародзіцы, Малітва перад прычашчэннем, Вялікодная песня, Вялікапостная малітва Св. Яфрэма Сырына¹.

На падставе параўнання вышэйзгаданай літаратуры з царкоўнымі выданнямі міжваеннага часу можна сцвердзіць, што іх укладальнікі выкарысталі папярэдні досвед. Малітоўнікі можна было набыць у беларускім прыходзе, у сядзібе камітэта, а таксама ў сінадальнай краме. Выдавецкую дзейнасць меркавалася працягнуць. У беларускай прэсе з'явілася інфармацыя, што ідзе падрыхтоўка да выдання другой часткі малітоўніка². Брацтва св. Юр'я ў Варшаве было першай беларускай свецкай праваслаўнай арганізацыяй падчас Другой сусветнай вайны. Беларускія дзеячы звязвалі з дзейнасцю брацтва вялікія надзеі на беларусізацыю праваслаўнага жыцця ў Беларусі. Таму яно невыпадкова заклікала сваіх сяброў праваслаўнага веравызнання, каб тыя запісваліся ў брацтва. Ягоныя дзеячы апеявалі да гісторыі і лічылі сваю арганізацыю працягам традыцый праваслаўных брацтваў у Вялікім Княстве Літоўскім. Таксама заахвочвалася заснаванне брацтваў пры прыходах на тэрыторыі Генерал-губернатарства і па-за ягонымі межамі. Пра гэта красамоўна сведчаць словы А. Краскоўскага: „Мы маем абавязак парупіцца аб нашым бедным беларускім браце, аказваць яму матэрыяльную помач, падаць брацкую руку ў ягоных цяжкіх перыядах жыцця. Гэты абавязак перадалі нам нашыя дзяды ў сваіх прыкладах. Ён павінен з'яўляцца для нас таксама святым, як святым для кожнага патрыёта з'яўляецца ягоная родная мова, яго сям'я, народ і бацькаўшчына. <...> Гэтакую арганізаваную працу дасць нам і загварантуе – арганізацыя! А канкрэтна – Царкоўнае брацтва. Вось жа дзеля таго звяртаемся да ўсіх праваслаўных беларусаў, да ўсіх тых, каторым не чужым ёсць наш царкоўны звон, хто быў хрышчаны як праваслаўны і ў царкоўнай агародзе пачуваецца сваім, каб арганізаваліся і запісваліся ў царкоўныя брацтвы, каб няслі свае супольныя ахвяры кажнамесячна ў меры магчымасцяў сваю працу на карысць свайго бліжняга, каб рупіліся аб актывізацыі царкоўнага і народнага жыцця. Гэты абавязак ляжыць перадусім на настояцелях прыходаў, манастыроў, ці іншых царкоўных інстытуцыях, на актыўным беларускім царкоўным элеменце”³.

З мэтай арганізацыі новых брацтваў у 1942 г. у Варшаве накладам Беларускага камітэта быў надрукаваны *Нармальны статут царкоўных*

¹ *Беларускі праваслаўны малітвеннік*, Варшава 1943, с. 1.

² *З царкоўнага жыцця*, „Раніца” 1944, 9 студзеня, № 1–2, с. 3.

³ А. Краскоўскі, *Дабрачынная царкоўная дзейнасць на Беларусі ў гісторыі і сучаснасці*, „Раніца” 1942, 4 кастрычніка, № 37, с. 3.

брацтваў, які меркавалася распаўсюджаць сярод землякоў на радзіме і за мяжой¹.

У 1943 г. у жыцці праваслаўных вернікаў у ГГ (у тым ліку беларусаў) адбыліся важныя падзеі. У той час мітрапаліт Дыянісій прызначыў беларуса айца Пятра Сароку душпастырам варшаўскіх шпіталяў². У траўні 1943 г. у Варшаве была адчынена духоўная семінарыя, у якую прынялі каля 70 семінарыстаў³. Паводле задумы, семінарыя павінна была мець шматнацыянальны характар. Беларускія дзеячы звязвалі з ёй вялікія надзеі на падрыхтоўку беларускага духавенства. Лічылася, што адкрыццё сталічнай семінарыі спрычыніцца да павелічэння колькасці беларускіх святароў, бо семінарыя ў Халме неахвотна рабіла набор навучэнцаў звонку ўкраінскіх асяродкаў. Невыпадкава беларуская прэса з гонарам пісала пра тое, што праграма навучання прадугледжвае сярод іншага і вывучэнне беларускай мовы⁴. Сярод выкладчыкаў семінарыі былі сябры Беларускага камітэта В. Стрэльчык (філасофія), М. Шчорс (пастарская медыцына) і М. Ждановіч (беларуская мова і літаратура). Падчас урачыстага адкрыцця семінарыі 4 траўня 1943 г. В. Стрэльчык як прадстаўнік беларускага боку прачытаў на беларускай мове рэферат пад назвай *Значэнне і месца філасофскіх навук*⁵. Беларускія дзеячы разглядалі Варшаўскую семінарыю як адзін з цэнтраў навучання духавенства дзеля патрэбаў беларускага праваслаўя. У сувязі гэтым беларускі актыў па-за межамі ГГ заахвочваўся да пошуку адпаведных кандыдатаў на семінарыстаў. Не выпадкова ў красавіку 1943 г. кіраўнік Беларускага аб'яднання ў Генеральнай акрузе "Латвія" Кастусь Езавітаў звярнуўся да кіраўнікоў рэгіянальных філій арганізацыі з прапановай пашукаць сярод латгалскіх беларусаў праваслаўнага веравызнання кандыдатаў у беларускую секцыю Варшаўскай духоўнай семінарыі⁶.

На жаль, не захаваліся звесткі наконт колькаснага складу беларускай праваслаўнай супольнасці ў Варшаве. На падставе аналізу тагачаснай прэсы, а таксама ўспамінаў відавочцаў, беларускую парафію наведвала некалькі сот вернікаў. Кіроўны склад, найбольш актыўная і ініцыятыўная частка парафіян належала да Беларускага камітэта. Характэрнай рысай рэлігійнага жыцця беларускіх вернікаў было выкарыстанне роднай мовы ў царкоўнай практыцы. Набажэнствы адбываліся на царкоўнаславянскай мове, але казанні святары рабілі па-беларуску. У беларускай варшаўскай парафіі рэгулярна адпраўляліся ўрачыстыя набажэнствы з нагоды нацыянальных святаў беларусаў: 25 сакавіка – на дзень абвешчання Беларускай народнай рэспублікі, і 21 ліс-

¹ *Нармальны статут...*, с. 2.

² *З царкоўнага жыцця*, „Раніца” 1944, 9 студзеня, № 1–2, с. 3.

³ S. D u d r a, *Metropolita Dionizy...*, s. 84.

⁴ *Мяшаная Праваслаўная Духоўная Сэмінарыя ў Варшаве*, „Раніца” 1943, 21 сакавіка, с. 2.

⁵ *Адчыненне Праваслаўнай Духоўнай Сэмінарыі*, „Раніца” 1943, 6 чэрвеня, с. 2.

⁶ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ), ф. 458, воп. 1, спр. 17, л. 20.

тапада – на дзень пачатку Слуцкага паўстання. Згаданыя багаслужбы адбываліся ва ўзнёслым і патрыятычным настроі. Захаваліся згадкі пра набажэнства ў праваслаўным прыходзе 21 лістапада 1943 г., якое правёў а. Ф. Барэцкі пры дапамозе айцоў А. Семянюка і П. Сарокі. Апошні прамовіў палымянае казанне, у якім заклікаў да захавання беларускага патрыятызму і патрэбы ахвяравання на карысць бацькаўшчыны¹. На Раство ў 1944 г. прыход у Варшаве наведаль чарнігаўскі епіскап Ніканор (Абрамовіч), іерарх Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, а таксама наваградскі епіскап Афанасій (Мартас). Апошні 9 студзеня высвеціў у дзякі Вінцэнта Жука. У той жа час кіраўніцтва Беларускага камітэта выступіла з просьбай да мітрапаліта Дыянісія пра павышэнне святара беларускага прыходу айца Ф. Барэцкага да сану протапрэсвітара².

Варта дадаць, што беларуская праваслаўная супольнасць утрымлівала кантакты са сваімі родзічамі каталіцкага веравызнання. У Варшаве падчас нямецкай акупацыі існавала беларуская каталіцкая грамада. На жаль, не захавалася шмат звесткаў наконт рэлігійнага жыцця беларускіх каталікоў у Генерал-губернатарстве. Дадзены эпизод гісторыі яшчэ патрабуе грунтоўнага даследавання. Вядома аднак, што беларуская актыўнасць сярод каталікоў распачалася з прыездам у Варшаву кс. Пятра Татарыновіча. Духоўнік быў палымяным патрыётам, які ў міжваенны час чынна працаваў на беларускай рэлігійнай ніве. Дзякуючы яго намаганням пры філіі Беларускага камітэта ў Варшаве была створаная Беларуская каталіцкая камісія, якую сам ачолюў. Камісія займалася перакладам літургічнай літаратуры на беларускую мову. Кіраўніцтва камітэта хадайнічала перад уладамі Генерал-губернатарства і царкоўнымі ўладамі адносна стварэння беларускай каталіцкай парафіі і вылучэння святара беларускай нацыянальнасці, які мог бы апекавацца суайчыннікамі гэтага веравызнання. Нягледзячы на згоду на гэта з боку мітрапалітарнай курыі ў Варшаве, гэтая справа не атрымала падтрымкі ордэна марыянаў, да якога належаў кс. П. Татарыновіч. У гэтай сітуацыі кіраўніцтва Беларускага камітэта ў ГГ 7 лютага 1942 г. звярнулася ў Апостальскую Сталіцу з просьбай вырашэння гэтага пытання. У выніку 22 лютага 1942 г. Варшаўская мітрапалітарная курыя дазволіла кс. П. Татарыновічу ажыццяўляць апеку над каталікамі-беларусамі ў Варшаве³. Набажэнствы для беларускіх каталікоў пачалі адбывацца ў касцёле св. Марціна на вуліцы Піўнай. Захады беларусаў выклікалі аднак рэакцыю польскага боку. Пад ціскам польскага падполля ў лістападзе 1943 г. беларусы вымушаныя былі перабрацца ў грэка-каталіцкую царкву айцоў базыльянаў на вуліцы Мядовай⁴.

¹ З царкоўнага жыцця, “Раніца” 1944, 9 студзеня, № 1–2, с. 2.

² З царкоўнага жыцця, „Раніца” 1944, 6 лютага, с. 2.

³ Ч. Сіпавіч, *Пралат Пётр Татарыновіч (1896–1978)*, “Спадчына” 196, № 3, с. 276; А. Надсан, *Біскуп Чэслаў Сіновіч: святар і беларус*, Мінск 2004, с. 58–59.

⁴ J. Grzybowski, *Pogoń między Orłem Białym, Swastyką i Czerwoną Gwiazdą: Białoruski ruch niepodległościowy w latach 1939–1956*, Warszawa 2011, s. 240.

Апрача душпастырскай працы кс. П. Татарыновіч выкладаў каталіцкую рэлігію ў беларускай школе ў польскай сталіцы. Акрамя Варшавы беларускія дзеячы хацелі таксама ахапіць сваёй дзейнасцю каталіцкае насельніцтва Белападляскага павету, але праз адсутнасць адпаведнай колькасці святароў-беларусаў і неспрыяльныя вонкавыя абставіны хутка былі вымушаны адмовіцца ад гэтай задумы. Паміж беларускімі варшаўскімі парафіямі абодвух веравызнанняў панавала поўная згода і сяброўства. Ладзіліся супольныя сустрэчы і ўрачыстасці з нагоды нацыянальных і рэлігійных святаў. Вернікі абодвух веравызнанняў удзельнічалі ў працы Беларускага камітэта¹.

Падсумоўваючы становішча праваслаўных беларусаў у Генерал-губернатарстве належыць адзначыць, што ў перыяд нямецкай акупацыі назіралася актывізацыя беларусізацыі царкоўнага жыцця. Галоўным, а на працягу амаль усяго перыяду акупацыі, адзіным асяродкам гэтай дзейнасці заставалася Варшава. Праявай гэтай працы было стварэнне беларускай парафіі, выданне беларускамоўнай рэлігійнай літаратуры, дзейнасць царкоўнай камісіі і брацтва. Паводле задумы беларускіх дзеячаў мэтай беларускага праваслаўнага асяродка ў Варшаве, акрамя задавальнення рэлігійных патрэб, была падтрымка дзеянняў на карысць беларусізацыі царкоўнага жыцця на занятай немцамі Беларусі. З гэтай мэтай падтрымліваліся кантакты з іерархам АПЦ у ГГ, перакладалася і выдавалася рэлігійная літаратура. Усё гэта было магчыма дзякуючы ўдзелу і заангажаванню прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі праваслаўнага веравызнання, якія апынуліся на тэрыторыі ГГ. Гэтыя людзі былі шчырымі вернікамі і палымянымі беларускімі патрыётамі, якія бачылі патрэбу выкарыстання роднага слова ў святынях. Дадзеная дзейнасць не была нечым нетыповым, бо праваслаўе было адным з галоўных чыннікаў захавання нацыянальнай і культурнай адметнасці беларусаў у міжваеннай польскай дзяржаве.

Беларуская дзейнасць была спыненая ўлетку 1944 г., калі да Варшавы імгненна набліжалася Чырвоная армія, а ў жніўні ў польскай сталіцы распачалося ўзброенае паўстанне. Далейшы лёс удзельнікаў і арганізатараў беларускага праваслаўнага жыцця ў Генерал-губернатарстве склаўся па-рознаму. Некаторым з іх пасля вайны ўдалося перабрацца на Захад. Яны сталі пасля вядомымі дзеячамі беларускай дыяспары ў Заходняй Еўропе і Злучаных Штатах. Іншыя загінулі падчас вайны альбо засталіся жыць у пасляваеннай Польшчы. След яшчэ іншых згубіўся ў віры ваеннай завірухі. Пасляваенны лёс гэтых людзей заслугоўвае, аднак, асобнага даследавання.

¹ ГАРФ, ф. 5875, оп. 1, д. 11, л. 249.

Юры Грыбоўскі

Belarusian Orthodox Life in the General Government (1940–1944)

A b s t r a c t

Under German occupation in the General Government, Belarus's organizational activity became more active among Belarusian Orthodox communities. Guided by political considerations, German invaders gave freedom to Belarusians in the sphere of religion. This activity began in 1940 with the establishment of the Belarusian Committee in Warsaw. The initiators of religious activity were Belarusian intelligentsia who stayed in Poland. Thus, a Belarusian Orthodox parish was established in Belarus, religious literature was published in the Belarusian language, national holidays were celebrated, and Belarusian-church life was promoted.